

Шетел дәрісханасына арналған оқу құралдары туралы

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
ЖОО дейінгі білім беру факультеті
Шетелдіктердің тілдік және жалпы білім беру дайындығы кафедрасы
филол.ғ.к., доцент Г.Ә. Машинбаева*

gulnazniki@mail.ru

В статье рассматриваются особенности учебных пособий используемых в преподавании казахского языка в иностранной аудитории.

Елімізде бүгінгі күні қазақ тілін оқытудың екі әдістемесі қатар жүріп келеді, бірі қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту, екіншісі қазақ тілін шет тіл ретінде оқыту. Бұл мақалада екінші салаға қатысты оқу құралдары мен олардың мазмұндық, құрылымдық ерекшеліктеріне тоқталып өтпекпіз. Қазақ тілін шет тіл ретінде оқыту еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары алғаш рет әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеттің шетел азаматтарына арналған дайындық факультетінде бастау алған болатын. Аталған факультетте бұл кезде орыс тілін шет тіл ретінде оқытудың мектебі қалыптасқанына он жылдай уақыт болған, сондықтан қазақ тілін шет тіл ретінде оқытуды алғаш бастаушылар өздеріне керекті оқу құралдарын жазуды осы саладағы тәжірибиелер мен еңбектерге сүйеніп жүзеге асырды. Сөйтіп, алғаш рет қазақ тілін шетелдіктерге оқыту үшін алғашқы оқу құралы жазылды. Ол қазақша сөйлегіңіз келе ме? атты кешенді оқу құралы, аталған еңбек үш кітаптан тұрды: **1. «Алғашқы қадам», 2. «Сөйлей білсең ұтасың», 3. «Елді білсең – тілді білесің».**

"**Алғашқы қадам**" – аталған оқу кешенінің бірінші кітабы. Авторлары: Г.Ә. Мұсаева, Ә.Ә. Құрышжанова, Ж.Ш. Ахмедова, Л.В. Екшембеева. Оқу құралының бұл кітабы қазақ тілін алғаш үйрене бастаушыларды қазақ тілінің фонетикасымен таныстыруға, оны меңгертуге лайықталып жазылған. **Қазақ тілін шет тіл ретінде оқытатын оқу құралдары «Көп білем десең, аздан бастап» - үйрен (Джон Локк) принципімен құрылуы тиіс.** Бұл оқу құралы осы қағиданы басшылыққа алып құрылған. Кітапта өмірде кездесетін жағдаяттарға байланысты сөйлеу үлгілері ыңғайлы, ұтымды таңдалынып алынған. Оған қоса әрбір сабақтың соңында тіл ұстарту да беріліп отырған.

Әрбір сабақ нақты әрекеттік бағытты білдіріп, лексика-грамматикалық материалдарды пайдаланып бір немесе бірнеше коммуникативтік міндеттерді шеше алады. Берілген грамматикалық формалардың контексте қолданылуын меңгертуге онда берілген шағын мәтіндер көмектеседі. Сабақтарда сөйлеуге үйретуге арналған жаттығулар сөйлеудің үлгілері монолог, диалогтармен берілген. Әрбір сабақтың басында берілген тілдік бірліктер мен сөйлеу формалары жаттығулар сайын жүйелік сақтап түрленіп, күрделене түседі. Аталған оқу құралы шетелдіктерге қазақ тілін шет тіл ретінде қолданылатын

жалғыз оқу құралы болып келеді. 1997 жылы Сорос-Қазақстан қоры Қазақстан Республикасының Білім министрлігімен бірлесе отырып "Гуманитарлық білім беруді жаңғырту" бағдарламасы негізінде қазақ тілінен басқа тіл топтарына арналған қазақ тілі оқулықтары мен оқу-әдістемелік құралдарына байқау жариялаған еді. Осы байқауда "Қазақша сөйлегіңіз келе ме? кешенді оқу құралы жеңімпаз атанған оқулықтардың бірі.

«Елді білсең – тілді білесің» деп аталатын үшінші бөлімінде елтанымдық мәтіндер, диалогтар, сұқбаттар берілген. Оқу құралының мақсаты алғашқы грамматикалық білімді толықтыру. Мұнда тіл үйренушілер күрделі конструкциялармен жұмыс істеуді, оларды өз беттерінше құрастыруды, сондай-ақ ол күрделі құрылыммен берілген сөйлемдерді келесі бір адамға басқаша жеткізуді меңгеруі тиіс. Сондықтан бұл оқу құралының жаттығулары да осы мақсатты көздеп құрылады.

«Сөйлей білсең ұтасың» – бұл бөлімде диалогтар беріледі, әртүрлі жағдаяттық тақырыптар ұсынылып, тіл үйренушілерді әлеуметтік кеңістіктегі түрлі оқиғаларға қатысты диалогқа түсуге, монолог айтуға үйретеді, жаттықтырады.

Қазақ тілі – алғаш бастаушыларға арналған оқу құралы, А1 дегейіне толық сәйкес келеді. Оқу құралының құрылымы мен материалдарды беру әдісі бойынша жеңілдетіліп, тіл үйренушінің алғаш тілдік қарым-қатынасының коммуникативтік талабына орай жазылған.

Грамматикалық материалдардың берілуі ықшамдалып арнайы алгоритмдеген формамен ұсынылады. Бұл әдіс тіл үйренушілердің қазақ тілінің жалғамалы аффикстерінің белгілі бір жүйесіне, сөйлем құрылысына жеңіл әрі тезірек жаттығуына жағдай жасайды.

Қазақ сөйлемдерінің арнайы модельдерін жасау арқылы тіл үйренушіні алғашқы кезеңнен бастап-ақ қазақ тілі грамматикасының жұмыс істеу ұстанымдарымен таныстырып, бірден дұрыс және дағдылы түрде қолдана білуге үйретеді. Сөйлем модельдерін, ондағы сөз бен сөздің байланысу жолдарын дұрыс түсінген оқушы жинаған білімін шынайы ортада (өз деңгейіне сәйкес) еркін тілдік қарым-қатынаса түсе алады.

Оқу құралында жаттығу тапсырмалары арнайы символдық белгілер арқылы беріліп, оқу құралдарын ұсынуда алуан түрлі суреттер мол қолданылған. Бұл тіл үйренушілердің материалдарды жеңіл түсінуіне, қызығушылығын арттыруға ықпал жасайды.

Қазақ тілінің қысқа курсы қамтитын бұл оқулық тіл үйренудің алғы шарты және болашақта тілді тереңірек үйренуге мүмкіндік береді.

Бастау (Авторы: Нұршайықова Ж.Ә., Мұсаева Г.Ә.) – оқу құралы қысқа мерзімде қазақ тілінің негізгі грамматикалық курсы мен меңгеруге арналған. Аталған оқу құралында қазақ тілінің грамматикасы қысқаша алгоритм әдісімен берілген. Бұл оқу құралы профессор Ж.Ә. Нұршайықованың синтаксисті алгоритммен беруге арналған докторлық диссертациясының негізінде жазылған. Бұл еңбекті орыс тілді дәрісханаларға қазақ тілін қысқа мерзімде оқыту үшін де қолдануға болады.

БАҚ тілімен танысайық! (Машинбаева Г.Ә., Нұртілеуова С.Р.) – оқу құралы шетелдік студенттер үшін оқытылатын БАҚ тілі арнайы курсына лайықталып жазылған. Қазіргі кезде барлық филология мамандығын беретін жоғарғы оқу орындарында ақпарат құралдары тілінің ерекшеліктері оқытылып жүр. Пәннің мақсаты студенттердің тілдік бірліктердің ақпарат құралдарында қолданылу ерекшеліктерімен таныстыру және студенттерге публицистикалық стильді меңгерту. Бұл пән жалғастырушы топтарда жүргізіледі. Оқу құралында мерзімді басылым, аудиалды, ақпарат құралдарының тілін талдау, жеке сөздердің аудиовизуалды ақпарат құралдарына алынған мәтіндер беріледі. Бұл мәтіндермен жұмыс істеу арқылы студенттер сөздің көпмағыналығын, ауыспалы мағынасы мен тура мағынасын, тұрақты тіркес пен еркін тіркесті бір-бірінен айыра алу мүмкіндігіне қол жеткізеді. Оқу құралының алғашқы сабақтарында ақпарат құралдарында қолданылатын негізгі лексикамен жұмыс істелінеді. Келесі сабақтарда ол сөздермен сөйлемдер құрастырылады, бірнеше сөйлемнен тұратын хабарлама мәтіндер жасалады. Кейінгі сабақтарда ақпарат құралдарында қолданылатын әртүрлі жанрдағы мәтіндер құрастырылады.

Қазақ әдебиетімен танысайық! (Мұсаева Г.Ә., Ешимов М.П.) – Оқу құралының мақсаты – біріншіден, шетел азаматтарын қазақ ауыз әдебиетімен, қазақ әдебиетінің ірі тұлғаларымен, олардың шығармашылығымен таныстыру; екіншіден, оқушы мен сөйлеушінің коммуникативтік компетенциясын арттыру. Оқу құралында оқу мен сөйлеу біртұтас сөйлеу актісі ретінде қарастырылған. Тіл үйренуші мәтінді оқу барысында өзіне қажетті мәліметтерді жинақтай келе, сөйлеу барысында сол жинақтаған мәліметін қолдана білуге дағдылану қажет.

Оқу құралында – мәтін (баяндау сипатындағы мәтіндер, поэзия, прозалық шығармалардан үзінді, танымдық сипаттағы мәтіндер) және берілген мәтіндермен жұмыс істеу үшін жасалған жаттығулар жүйесі берілген.

Әр мәтін мәтін алды, мәтін бойынша, мәтіннен кейінгі жаттығулар жинағымен жасақталған.

Мәтін алды жаттығулар оқушылардың хабар жинақтау дағдысын қалыптастыруға үйретеді. Мысалы – сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасын түсіне алу, тілдік бірліктердің контекстуалдық мағынасын анықтау, грамматикалық формаларды ажырату, сөйлем конструкцияларын ұғыну, тіл байлығын арттыру, т.б. Мәтін алды жаттығулар тіл үйренушілердің өз бетімен қазақ тілі бойынша синонимдік, түсіндірме сөздіктерін жасауларына жағдай жасайды.

Мәтін бойынша берілген жаттығулар мағыналық болжау сипатында болып, мәтіннің мағыналық жағын түсінуге көмектеседі. Мәтінді оқу барысында жинақтаған мәліметтерді әр түрлі айтылымдарда қолдана білуге үйретеді.

Мәтіннен кейінгі тапсырмалар біріншіден, мәтінді толық түсінуді, екіншіден, мәтін материалын монологтық айтылымдарда, тақырып бойынша көтерілген мәселелер төңірегінде әңгімелесуде толық жаңғыртуды бақылайды.

Қазақ тілінің аудиовизуалды курсы деп аталатын оқу құралы екінші жыл оқитын шетелдіктерге арналған (Авторы Мұсаева Г.Ә.). Аталған оқу құралын заманауи әдісімен жазылған оқу құралы деп айтуға болады. Оқу құралында қазақ киносы мен мультфильмдерінен ("Менің атым Қожа" фильмі мен "Әнші бай" мультфильмі) үзінділер алынып олардың мәтінімен жұмыс істелінеді. Онда берілген жаттығулар тобы бірнеше кезеңге сай құрылған. Яғни мәтінмен жұмыс істеу реті сақталып, алдымен мәтінге қатысты сөздік беріліп жеке сөздермен жұмыс істелінеді, одан соң сөз тіркестері, шағын сөйлемдер диалогтар мен әрбір кейіпкер айтқан сөздер жеке топтастырылып олардың әрқайсысына тапсырмалар берілген. Әр кейіпкердің сөзін көрерменнің есінде қалдыру мақсатында сұрақтар да топтастырылған. Бұл тапсырмалардың мақсаты мәтіндегі әрбір бөлікпен жеке-жеке жұмыс істету арқылы сюжетті есте қалдыру. Мәтін алды тапсырмаларды орындап болған соң мәтіндік, мәтіннен кейінгі жұмыстар орындалады. Оқу құралында қазақ киносының озық үлгісі болып табылатын "Менің атым Қожа фильмі" және "Әнші бай" мультфильмі т.б. алынған. Тіл үйренушілер сабақ барысында оқу құралындағы шығармалар кейіпкерлерінің диалогтары мен монологтарын жатқа айтуларына болады және ең соңында барлық тапсырмалардың қорытындысы ретінде аталған шығармаларды сахналап көрсетеді. Қорыта айтқанда, аталған оқу құралының жалғастырушы топтарда тіл үйренушінің тілін ұстартуға ықпалы көп.

Қазақ әдебиеті мен мәдениеті (Авторы Ешимов М.П.) оқу құралының мақсаты – біріншіден, шетел азаматтарын қазақ әдебиетінің ірі тұлғаларымен, олардың шығармашылығымен таныстыру; екіншіден, оқушы мен сөйлеушінің коммуникативтік және мәдениетаралық құзыреттілігін арттыру. Оқу құралында оқу мен сөйлеу біртұтас сөйлеу актісі ретінде қарастырылған. Тіл үйренуші мәтінді оқу барысында өзіне қажетті мәліметтерді жинақтай келе, сөйлеу барысында сол жинақтаған мәліметін қолдана білуге дағдылануы қажет.

Оқу құралында баяндау сипатындағы мәтіндер, поэзия, прозалық шығармалардан үзінді, танымдық сипаттағы мәтіндер жинақталған. Оқу құралында – мәтіннің өзі және сол мәтіндермен жұмыс істеу үшін жасалған жаттығулар жүйесі берілген.

Әр мәтін мәтін алды, мәтін бойынша, мәтіннен кейінгі жаттығулар жинағымен жасақталған.

Қазақ тілі оқу құралдары оқулықтарға қосымша құрал ретінде қолданылады. Оқу құралында белгілі бір пәнге қатысты барлық материал қамтылуы міндетті емес. Сондықтан онда оқу бағдарламасы мазмұнының белгілі бір бөлігі немесе тарауы қамтылып берілуі мүмкін.

Белгілі бір оқу жоспарына жаңа тақырыптар енгізгенде ол ең алдымен оқу құралында жазылады, содан кейін ол апробациядан өтіп барып оқу құралына енгізіледі. Оқулық апробациядан өткен оқу құралы негізінде жазылады.

«Іскерлік қазақ тілі» атты оқу құралы (Дүйсенбаева Р.И.) қазақ тілін шет тіл ретінде оқитын тіл үйренушілерге, іскери қазақ тілін үйренуші өзге тілді азаматтарға арналып жазылған. Оқу құралының мақсаты – қазақ тілін

үйренушілерді іскерлік салаға қатысты сөздермен таныстыра отырып, сөздерден сөз тіркестерін, сөйлем құрастыруды үйретіп, сол арқылы өз ойларын жетік жеткізе білуге жетелеу, яғни іскери жағдаяттарға қатысты мәтін құрастыру деңгейіне жеткізу. Оқу құралы қазақ тілін меңгерудің жалпыеуропалық стандарт бойынша А1,А2 деңгейін толық меңгергендерге және жалғастырушы деңгейлерге, сондай-ақ одан да тереңірек үйренемін деушілерге арналады.

Қазіргі қазақ тілін шет тіл ретінде оқытуда қолданылатын оқу құралдары төмендегі талаптарға жауап беруі тиіс:

1. Оқу құралында оқыту жүйесіне лайықталып жасалған оқыту, тіл үйрету модельдері көрінуі тиіс. Осы модельдерде тіл үйрету деңгейі айқын көрінуі керек;

2. Оқу құралында оқыту мақсаттары яғни, олардың ішінде негізгі мақсаттар тіл үйренушіні сөйлетуге, қарым-қатынасқа түсіруге итермелейтін мақсаттар бой көрсетсе, екінші кезекте, әрине, студенттің білімін, оқыған материалды меңгеру деңгейін анықтау мақсаттары тіл үйренушінің білімін бақылау немесе өзін-өзі бақылау мақсаттары көрінуі тиіс. Бұл оқу құралының әр бөліміндегі тапсырмалар мен қорытынды сұрақтар бөлімінде немесе әр тақырыпты бекіту жаттығуларында көрінуі тиіс;

3. Оқу құралына оқытудың барлық компоненттері енгізілуі тиіс: Онда оқылым, тыңдалым, сөйлесім, жазылым, өзін-өзі тексеру, тексеру жұмыстарын орындалатын тапсырмалардың барлығы қамтылуы керек;

4. Шетелдік тіл үйренушілерге арналған оқу құралының әрбір жаттығуы мазмұнында елтанымдық, әлеуметтік-мәдени элементтер болуы тиіс. Мұндай мақсаттарды орындату құралдары ретінде осы бағытта берілетін жаттығулар мен шығармашылық тапсырмаларды атауға болады.

Оқу құралында оқытудың төмендегі принциптері көрінуі тиіс:

1) Шет тілін оқытуға қатысты оқу құралдарына қойылатын мемлекеттік стандарттарға жауап беруі тиіс;

2) Өздері оқып жатқан тілдің коммуникативтік мақсатта қолданатын барлық функцияларын орындауға бағытталып құрылуы тиіс. Яғни оқу құралында тапсырмалар тіл үйренушілерді төмендегі қызметтерді еркін орындауға үйрете алуы тиіс:

– танымдық / ақпараттық (белгілі бір ақпаратты сұрап алу, ақпаратты хабарлау);

– ұдайылық (өз пікірін айта алу, алғыс айту, өтініш жасау);

– көңіл-күйімен бағалауыштық (баға беру, өз пікірін айту, қалауын айту);

– этикеттік (тілде барлық халық қолданатын этикеттік нормаларды сақтау);

3) Оқу құралы жеке тұлғаны дамытуға, бағытталған болуы тиіс, онда шетелдік студенттерге қызықты болады деген тақырыптар таңдалынып алынулары тиіс;

4) Оқу құралында студенттерді әлеуметтік мәдениеттану бағытында оқытуға бағытталған мәдениеттаралық байланысты уағыздайтын диалогтар мен монолог болуға тиіс;

5) Оқу құралына аутентикалық мәтіндер мен тілін оқытып жатқан халықтың озық әдеби шығармаларынан үзінділер мейлінше көбірек алуға болады;

6) Оқытудың проблемалық сипаты көрінуі тиіс, тілдік әрекеттерден басқа ойын, еңбек әдістері арнайы әдістеме жобасы арқылы көрініс табуы тиіс; Мұнда топпен, жұппен, жеке жұмыс түрлері орындалуы керек;

7) Сөйлеу әрекеттерінің бір-бірімен байланыста орындалуына көңіл бөлу керек: яғни жаттығу бойында берілетін оқыту, жазылым, тыңдалым, сөйлесім әрқайсысы мақсат ретінде сөйлеу құралы ретінде де қызмет етуі тиіс;

8) Оқу құралында тапсырмалардың біртіндеп кезеңмен берілу талабы сақталуы тиіс, жаттығулар жағдаяттық қамтылуы тиіс;

9) Тіл үйренушілердің өткен сабақтағы білімдері мен туған тілдегі білімдерін тірек ретінде қолданатын жаттығулар болуы тиіс;

10) Студенттердің өз бетінше жұмыс істеуіне жағдай туғызатын тапсырмалар енгізілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мұсаева қазақ тіліндегі жай сөйлемдерді меңгеру динамикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013 – 172 б.

2. Нуршаихова Ж.А. Алгоритмизированный синтаксис. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 294 с.